

РЕГІОНАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті проаналізовано виникнення та еволюцію дефініції «соціально-економічна безпека держави» (*social-economic security of state – socioeconomy*) як складової національної безпеки України. Важливою для її економіки є формування гармонійної галузевої структури з певними якісно-технологічними рівнями виробництва, що відповідають певному технологічному укладу. Увагу зосереджено також на регіональних аспектах безпеки розвитку економіки усіх рівнів: міжнародного – глобальна та субрегіональна, макrorівні – національна, мезорівні – територіальна та галузева, мікрорівні – юридичних і фізичних осіб.

У статті акцентовано на тому, що будь-яка система, у тому числі соціально-економічна, може мати сталий розвиток тільки після досягнення нею гармонійних якісних галузевої та територіальної структур, елементи яких відповідають потребам свого часу. Тільки з приведенням цих елементів у кількісну та якісну відповідність один одному та системі у цілому стійкий розвиток останньої буде в змозі забезпечити їй необхідний динамізм упродовж довготривалого строку. Пропозиції з цього питання наведено у статті.

У статті наголошено, що економічна безпека в регіональному вимірі виникає на міжнародному та мезорівнях, а на мікрорівні кожне підприємство або громадянин мають регіональну належність, оскільки функціонують на певній території. Саме субрегіональний поділ світової економіки та мезорівень, пов'язаний із поділом макроекономіки на певні адміністративно-господарчі регіони кожної країни, є предметом регіонального аспекту дослідження економічної безпеки.

У статті запропоновано терміново розробити способи створення інфраструктури для структурної перебудови економіки і механізму для інвестиційного регулювання процесу розширеного відтворення суспільного продукту, яке дасть змогу забезпечити сталий і прискорений розвиток народного господарства. Також давно існує нагальна потреба в оптимізації технологічної та територіальної структур господарства України в їхньому тісному взаємозв'язку.

У зв'язку з давньою необхідністю адміністративно-територіальної реформи в Україні, де адміністративно-господарські області, нарізані ще у сталінську епоху, не відповідають вимогам часу, в статті запропоновано провести новий адміністративно-територіальний поділ (АТП) держави.

Ключові слова: безпека, держава, економічна наука, революція, виробництво, регіон, галузь, інновація.

JEL classification: B40, B41

Вступ та постановка проблеми. За словником В. Даля, безпека – це відсутність небезпеки, збереження, надійність. В енциклопедії «Британіка» безпеку розглядають як систему (*security and protection system*), під якою розуміють різноманітні засоби захисту людей і майна від усіляких загроз. Передумовами появи галузі економічної науки «Соціально-економічна безпека держави» (*social-economic security of state – socioeconomy*) були енергетичні кризи в Західній Європі наприкінці ХХ ст., починаючи зі світової «нафтової» кризи 1973–1975 рр. Згодом вона як складова національної безпеки міцно увійшла в науку й практику після рецесії економіки США 1982 р., відповіддю на яку в цій краї-

ні стала антикризова інноваційно-інвестиційна «рейганоміка».

Поняття «соціально-економічна безпека» добре відоме у теорії та практиці управління західних країн. Однак інтерпретують його достатньо широко. Соціально-економічна безпека – це синтетична категорія юридичної, політичної, економічної, психологічної та соціологічної наук, які тісно пов'язані з категоріями економічної незалежності та залежності, стабільності та вразливості, економічного тиску та навіть шантажу, примусу та агресії. Головним же правопо-політекономічним поняттям тут є економічний суверенітет держави, який тісно пов'язаний і з політико-правовим її суверенітетом.

Ще до Революції гідності, через деякі спроби окремих адміністративно-господарських областей – південна Кримська область у складі УРСР, що стала АРК у складі незалежної України у 1991 р., в 1994 р., – східні Луганська і Донецька області у часи Помаранчевої революції 2004 р. – на самостійне функціонування, проблема економічної та навіть політичної безпеки регіонів, а після Революції гідності ще й воєнно-політичної безпеки, дуже актуалізувалась.

Отже, соціально-економічна безпека є складовою засад національної безпеки держави [1] і досить новим поняттям для органів управління господарством України, адже досить молодого є сама українська держава.

Невирішені частини проблеми. Ще у 1970–1980-ті рр. автор уперше в УРСР на основі апарату виробничих функцій Кобба–Дугласа оцінив динаміку змін економічної ефективності в галузях її господарства в розрізі 25 областей УРСР, що були потім об'єднані в багаторегіональну економетричну модель УКР-3. Уже в наш час, у 2012 р. до аналогічних розробок повернулись в Національному інституті стратегічних досліджень Аркадій Сухоруков і Юрій Харазішвілі [2] в контексті пошуку шляхів подолання соціально-економічної кризи та забезпечення регіональних аспектів економічної безпеки України. Того ж року я визначив галузеві аспекти економічної безпеки та інноваційні пріоритети соціально-економічного розвитку України [3], але розгляд їх у єдиній системі з регіональними аспектами соціально-економічної безпеки держави не відбувся, зокрема в контексті розбудови її нового АТП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уже були спроби, в тому числі в Україні, визначити економічну безпеку регіону через синтетичний показник, який враховував би індекси динаміки виробничих та інвестиційних показників, соціальних показників зайнятості та рівня освіти населення, а також його демографічних та міграційних характеристик, екологічних і зовнішньоекономічних показників, параметрів, із метою охарактеризувати «тіньову економіку» і навіть ступінь довіри населення до політичних і правових інституцій. Зокрема, волинські дослідниці Зоряна Герасимчук і Наталія Вавдіук пропонували в інтегральному індексі економічної безпеки регіону врахувати усі ці досить різноманітні та не дуже порівняльні показники [4]. Щоправда, порів-

нювали, по суті, не самі показники, а ступені досягнення їхніх кількісних характеристик до певних «порогових» значень, для обґрунтування яких також потрібні серйозні наукові дослідження навіть для макроекономічного рівня держави.

Зміни технологічного укладу (ТУ) та організаційної структури виробництва – фундаментальна основа всіх економічних реформ. Вона має відповідати не стільки сучасному стану виробничо-економічного потенціалу України як самостійної держави, скільки перспективним можливостям створення вільної економіки, яка повинна бути ефективною.

Господарство України з його негативною соціоєкодинамікою не є винятком наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., на які припав патовий депресивний період розвитку світової економіки у великому циклі кон'юнктури Миколи Кондратьєва для різних країн світу [5]. Наприклад, в економіці США така динаміка проявилась уже в 1990–1991 рр., коли в рецесії опинилось і господарство СРСР. Тоді промисловість США за два роки зменшила свої обсяги на 9 %, а будівництво – на 15 %. Але американська економіка вистояла і загального спаду виробництва ВВП США не мали. Ще більші негаразди вона мала у 2000–2001 рр., коли після обвалу фінансових ринків стагнація досягла менше ніж 1 % приросту ВВП США, а наступного 2002-го очікували навіть його падіння, яке не відбулося. І це пов'язано зі структурою економіки, в якій промисловість, сільське господарство і будівництво займають трохи більше чверті ВВП. Тому навіть зменшення обсягів їхнього виробництва не призвело до загально-економічного спаду. Інші галузі, перш за все інфраструктурні, витягнули господарство США із прірви.

Потрібна структурна перебудова економіки України, з якої і почнеться її вихід із кризи, зумовленої і технологічною структурою, що розтягнена сьогодні між другим і п'ятим ТУ. Необхідна переорієнтація розвитку господарства України з екологічно брудних сировинних галузей на наукоємні галузі. Однак цього замало. Необхідні субвенції в інфраструктуру сільського господарства та переробні галузі АПК, які б підняли їхній якісний технологічний рівень хоча б до четвертого ТУ, не кажучи вже про п'ятий або навіть шостий ТУ, в який, як у 2018 р. свідчать провідні вчені Ізраїлю – академік Європейської Академії наук Олег

Фіговський та Валерій Гумаров [6], увійшли найрозвинутіші країни світу. А Україна за рівнем життя останніми роками змістилась із групи менш розвинених країн до групи країн, що розвиваються, у якій перебувають найвідсталіші африканські та південноамериканські країни.

Мета та завдання статті. Ще з радянських часів існувала проблема гармонізації галузевого та регіонального аспектів управління економікою, пошук шляхів якої і є метою цієї статті в контексті соціально-економічної безпеки держави. Необхідно терміново розробити пріоритети галузевого та регіонального розвитку і способи створення інфраструктури для структурної перебудови економіки і механізму для інвестиційно-інноваційного регулювання процесу розширеного відтворення суспільного продукту, яке дасть змогу забезпечити сталий і прискорений розвиток народного господарства. Також давно існує нагальна потреба в оптимізації галузевої та територіальної структур господарства України в їхньому тісному взаємозв'язку.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні основною загальною інноваційною галуззю в Україні залишається промисловість. У 2017 р. в країні інноваційною діяльністю займалися 16,2 % загальної кількості промислових підприємств із середньою кількістю працівників 50 осіб і більше. На інновації підприємства витратили 9,1 млрд грн, у т. ч. на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – 5,9 млрд грн (64,7 % загального обсягу інноваційних витрат), на внутрішні та зовнішні науково-дослідні розробки – 2,2 млрд грн (23,8 %), тобто на придбання активної частини основного капіталу витрачали близько двох третин інноваційних витрат і ще майже чверть – на формування інтелектуальної власності в результаті науково-дослідних розробок.

Основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств – 7704,1 млн грн. Обсяг коштів вітчизняних та іноземних інвесторів становив тільки 380,9 млн грн, кредитів – 594,5 млн грн, державного і місцевих бюджетів – 322,9 млн грн. Тобто державна підтримка інноваційного шляху розвитку у нас слабка. У 2017 р. інновації впроваджували 88,5 % підприємств, які займалися інноваційною діяльністю, із них інноваційні види продукції – 53,3 %, нові технологічні процеси – 67,9 %.

Таблиця. Упровадження інновацій на промислових підприємствах у 2017 р.

Упроваджено	Одиниць
Інноваційні види продукції	2387
нові для ринку	477
нові для підприємства	1910
Нові технологічні процеси	1831
з них	
маловідходні, ресурсозберігаючі	611
Придбано нові технології	832

З таблиці видно, що тільки п'ята частина інновацій, упроваджених на промислових підприємствах минулого року, були новими для ринку і третя частина нових технологічних процесів – маловідходними та ресурсощадними. Однак значна кількість підприємств (83,8 %) реалізувала продукцію, що була новою виключно для підприємства, на 13,2 млрд грн (27,7 % поставок такої продукції було за кордон) [7].

Концепція структурної перебудови економіки має виходити з її переорієнтації не тільки на кількісне зменшення екологічно брудних галузей і збільшення наукоємних галузей, тобто зміни в галузевій структурі, а й на гармонізацію технологічної (якісної) структури народного господарства, що має відбуватися не за рахунок зниження випуску у високотехнологічних галузях, а за рахунок підтягування до їхнього рівня інших виробництв.

Питання адміністративно-територіального поділу (АТП) належить до базових питань державного устрою. АТП, з одного боку, є досить консервативним його елементом: державна система «не любить» змін територіальної структури, тому що вони тягнуть за собою не лише зміни всього ланцюга виконавчої влади а й реорганізацію сталих систем і важелів управління (а це наштовхується на протидію сформованих еліт). З іншого боку, періодичні політичні зміни, хвилюва динаміка соціально-економічного розвитку країни призводять до того, що АТП, якщо він не відповідає новим реаліям, стає перешкодою на шляху забезпечення ефективного управління країною, джерелом соціально-політичних і навіть воєнних конфліктів. Особливо гостро недоліки чинного АТП виявляються у складних кризових умовах, які поки що не залишають нашу країну.

У проекті Концепції державної регіональної економічної політики України, розробленої

вченими Ради з вивчення продуктивних сил України НАНУ вже у ХХІ ст. (наукову установу створив у 1918 р. Володимир Вернадський, а ліквідували экс-президент України Віктор Янукович і Президія НАНУ в 2010 р.), пропонувалося для регулювання основних територіальних пропорцій і визначення стратегії регіонального розвитку країни застосовувати мезорайонування. Проект Концепції передбачав вісім економічних регіонів: *Донецький* (Донецька й Луганська області); *Придніпровський* (Дніпропетровська, Запорізька й Кіровоградська області); *Східний* (Полтавська, Сумська й Харківська області); *Центральний* (Київська, Черкаська області та м. Київ); *Поліський* (Волинська, Житомирська, Рівненська й Чернігівська області); *Подільський* (Вінницька, Тернопільська й Хмельницька області); *Причорноморський* (Автономна Республіка Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області та м. Севастополь); *Карпатський* (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська й Чернівецька області).

На наш погляд, мезорайонування, запропоноване проектом Концепції, мало деякі суттєві вади. Насамперед, це пов'язано з тим, що не було чіткого усвідомлення кінцевої мети використання схеми мезорайонування. А ця мета полягає у підготовці необхідних умов для створення нової схеми управління, оптимальні механізми та структура якої можуть бути досягнуті через впровадження нового адміністративно-територіального поділу України. Використовувати мезорайонування лише для аналітичних оцінок і розробок перспективних планів, як це було в останні роки існування СРСР з його економічними районами, немає сенсу, тому що за браком відповідної адміністративно-виконавчої структури такі плани лишаються неможливими. У цьому випадку мезорайонування перетворюється на суто наукову проблему. До того ж у цій Концепції є певна вада. Так, три західні області Поліського мезорегіону (Волинська, Рівненська та Житомирська) – розділені з четвертою – Чернігівською – територією однієї з найбільших українських областей – Київської. Сталося це через те, що тільки північна частина останньої області належить до Поліської географічної зони. Але хіба ж, зважаючи на це, можна було повністю вилучити з Полісся Київську область та включити у єдиний Поліський мезорегіон разом із трьома північно-західними областями України її північно-центральну, Чернігівську область, що

не має з ними спільного кордону? Адже мова йде не про Росію, у якій Калінінградська область насправді не має спільного кордону з іншими регіонами РФ.

Ще у 1990-ті рр. Валерій Поповкін запропонував нову схему економічного районування території України, в якій не було згаданої вади. В умовах незалежності нашої держави, удосконаливши цю схему відповідно до історико-генетичного принципу, вчений розробив сітку з десяти економічних мезорегіонів: *Донбас* (Луганська і Донецька області); *Катеринославське Придніпров'я* (Дніпропетровська й Запорізька області); *Слобідська Україна* (Харківська, Сумська й Полтавська області); *Київське Полісся* (Київська, Чернігівська й Житомирська області); *Волинське Полісся* (Рівненська й Волинська області); *Українські Карпати* (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська й Чернівецька області); *Поділля* (Вінницька, Хмельницька та Тернопільська області); *Середнє Подніпров'я* (Черкаська й Кіровоградська області); *Північне Причорномор'я* (Одеська, Миколаївська та Херсонська області); *Автономна Республіка Крим* [8].

Основні результати дослідження. Головним чинником розподілу країни на окремі адміністративно-господарчі одиниці є членування економічно цілісних регіонів. Сутність такої цілісності полягає в органічній єдності природної, матеріальної (тобто створеної людиною) та соціальної сфер. Наявність економічної цілісності видатний український економіст та географ Валерій Поповкін і вважав синтезуючим законом районування. Його схема передбачала десять мезорегіонів, які для оптимального регулювання найважливіших територіальних пропорцій об'єднано у п'ять макрорегіонів: Центральний, Північно-Східний, Південно-Східний, Західний і Причорноморський. Саме на основі цих досліджень, ще до війни РФ проти України автор цієї статті пропонував об'єднати у Причорноморському макрорегіоні АРК із трьома південними областями з центром управління в Херсоні.

Соціально-економічний розвиток регіонів України має доволі нерівномірний характер. Аналіз динаміки територіальної диференціації її різноманітних економічних показників свідчить про величезну асиметрію між розвитком регіону, до якого належить мегаполіс Київ, і рештою регіонів, та між урбанізованими і слабо урбанізованими регіонами, яка останніми роками не зменшується і тим самим загострює міжре-

гіональні суперечності. Загалом територіальна диференціація основних показників регіонального розвитку навіть посилилась за роки реалізації Державної стратегії регіонального розвитку (ДСРР) України, що вказує на посилення територіальних диспропорцій у державі, що становить загрозу економічній безпеці. Запровадження нового АТП у розрізі п'яти макрорегіонів та десяти мезорегіонів багато в чому знівелювало б виявлену під час аналізу ваду структурних змін.

Висновки та пропозиції щодо подальших досліджень. Зазначені вище моменти гармонізації територіальної структури у процесі формування основних напрямів розвитку продуктивних сил регіонів потребують конкретизації у програмах розвитку окремих регіонів, гармонізація галузевих структур господарств яких, а врешті-решт і територіальної структури економіки України загалом, дадуть їй високу динаміку розвитку. Адже, як добре відомо з різноманітних сучасних теорій (загальної теорії систем, теорії «довгих хвиль» Кондратьєва (К-хвиль), синергетики та інших наук), будь-яка система, у тому числі і соціально-економічна, може мати сталий розвиток тільки після досягнення нею гармонійної галузевої та територіальної структур.

Враховуючи аналіз інноваційних галузевих пріоритетів і обмежених можливостей виробничого потенціалу України, пропонуємо такі три інноваційно-галузеві «точки соціально-економічного розвитку» – авіаційно-космічна промисловість, ІТ-технології та біотехнології для АПК.

Ситуація потребує також перегляду державної регіональної політики та ДСРР України. Адже диспропорції в соціальному та економічному розвитку регіонів досягли максимальних значень і супроводжуються низьким рівнем інвестиційно-інноваційної діяльності та конкурен-

тоспроможності більшості регіонів, серед яких не відбувається і процес вирівнювання їхнього соціально-економічного розвитку. Господарство деяких регіонів базується на одній-двох галузях, підприємства яких виробляють проміжну або низькотехнологічну продукцію, що знижує її конкурентоспроможність на зовнішньому ринку.

Підсумовуючи, слід зазначити, що українські регіони дуже різні. Але проблема не стільки у відмінностях, скільки у відсутності дій, аби ці відмінності перевести в площину ефективної реалізації можливостей.

Враховуючи тезу Валерія Поповкіна щодо регіонально-цілісного підходу до АТП, цілком доречним було б поєднання Донецької та Луганської областей у Донбаський мезорегіон, що зумовлює не тільки єдність їхнього господарського комплексу, а й широке коло спільних соціальних та екологічних проблем, що посилились в умовах їхньої часткової окупації і які можна було б вирішити за допомогою українського центру. Потрібно було свого часу об'єднати Крим та південні області України в Причорноморський макрорегіон, хоча це й означало пониження статусу АРК. Це запобігло б небажаним воєнно-політичним наслідкам і проваллю Криму, яке відбулось після його анексії Росією. Якби адміністративно-господарський центр цього макрорегіону був у Херсоні, що десятиліттями забезпечував Крим водними та енергоресурсами (а частково й продовольством), то стало б неможливим силове захоплення влади спецназом РФ у проросійських Сімферополі та Севастополі, що відбулося у лютому–березні 2014 р. Ці приклади свідчать про те, яку важливу роль можуть мати географічний, гео економічний і геополітичний чинники для забезпечення соціально-економічної і навіть воєнно-політичної безпеки держави.

Список літератури

1. Горбулін В. П. Засади національної безпеки України / В. Горбулін, А. Качинський. – Київ : НІСД, 2009. – 272 с.
2. Сухоруков А. І. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України / А. Сухоруков, Ю. Харазішвілі. – Київ : НІСД, 2012. – 368 с.
3. Кузьменко В. П. Пріоритети соціально-економічного розвитку України / В. Кузьменко // Наукові записки НаУКМА. – 2012. – Том 133 : Економічні науки. – С. 81–84.
4. Герасимчук З. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення / З. Герасимчук, Н. Вавдіюк. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 244 с.
5. Кондратьєв Н. Д. Проблемы экономической динамики / Н. Кондратьев. – Москва : Экономика, 1989. – С. 172–226.
6. Фиговский О. Прорывные технологии – основа экономики шестого технологического уклада [Электронный ресурс] / О. Фиговский, В. Гумаров // Институт эволюционной экономики, 2018. – Режим доступа: <http://iee.org.ua/publication/295/>. – Заглавие с экрана.
7. Експрес-ви́пуск Державної служби статистики від 16.04.2018 № 5/0/05.Зви-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm. – Назва з екрана.
8. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В. Поповкін. – Київ : Наук. думка, 1993. – 219 с.

References

1. Gorbulin, V., & Kachinsky A. (2009). *Principles of Ukrainian National Security*. Kyiv: NISD.
2. Sukhorukov, A., Kharazishvili, Y. (2012). *Modeling and forecasting of socio-economic development of regions of Ukraine*. Kyiv: NISD.
3. Kuzmenko, V. (2012). Priorities of socio-economic development of Ukraine. *Scientific Papers NaUKMA*. Economics, 133, 81–84.
4. Gerasimchuk, Z., & Badevyuk, N. (2006). *Economic security of the region: diagnostics and mechanism of*. Lutsk: Nadstyrie.
5. Kondratiev, N. D. (1989). *Problems of economic dynamics*. Moscow: Economics, 172–226.
6. Figovsky, O., & Gumarov, V. (2018). *Breakthrough Technologies – the basis of the economy of the sixth technological structure*. – Retrieved from <http://iee.org.ua/en/publication/295/>.
7. Express-release of the State Statistics Service of 16.04.2018 № 5/0 / 05.3ВН-18. (2018). Retrieved from http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm.
8. Popovkin, V. (1993). *Regional-holistic approach in the economy*. Kyiv: Scientific thought.

V. Kuzmenko

REGIONAL AND INDUSTRIAL ASPECTS OF SOCIAL AND ECONOMIC SAFETY OF THE STATE

The article analyzes the emergence and evolution of the definition of “socio-economic security of the state” (socioecosestate) as an integral part of Ukraine’s national security. An important component for its economy is the formation of a harmonious branch structure with certain qualitative technological levels of production corresponding to a certain technological structure. Attention is also focused on the regional aspects of security of economic development at all levels: international – global and subregional, macro level – national, meso-territorial – territorial and branch, micro level – legal entities and individuals.

The article focuses on the fact that any system, including social and economic, can have sustainable development only with the achievement of harmonious quality of both sectoral and territorial structures whose elements correspond to the needs of their time. Only with bringing these elements in quantitative and qualitative correspondence to each other and the system as a whole, the sustainable development of the latter will be able to provide it with the necessary dynamism for a long time. Proposals on this issue are given in the article.

The article emphasizes that economic security in the regional dimension arises on the international and mesoregional, and at the micro level, each enterprise or citizen has a regional affiliation, since they operate in a certain territory. This is the subregional division of the world economy, and the mezzanine related to the division of macroeconomics into certain administrative-economic regions of each country is the subject of a regional aspect of the study of economic security.

The article proposes to urgently develop ways of creating an infrastructure for the structural adjustment of the economy and a mechanism for investment regulation of the process of expanded reproduction of the social product which is only able to ensure sustainable and accelerated development of the national economy. There has also been a long-standing need to optimize the technological and territorial structures of the Ukrainian economy in their close interconnection.

In connection with the long-standing need for administrative-territorial reform in Ukraine where the administrative-economic areas that were formed during the Stalin era do not meet the requirements of nowadays for a long time, the article proposes to hold a new administrative-territorial division (ATD) of the state.

Key words: security, state, economic science, revolution, production, region, branch, innovation.

Матеріал надійшов 25.04.2018